

„DEN GAMLE DANSKE ADEL'
OG DENS „GODSTAB'
NOGLE METODISKE SYNSPUNKTER OG EN KRITISK
VURDERING

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 6 (1963)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0006-PDF/ho_nrk_0006_75064.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=75064>

pdf genereret den : 28/5-2008

„DEN GAMLE DANSKE ADEL“ OG DENS „GODSTAB“

NOGLE METODISKE SYNSPUNKTER OG EN KRITISK VURDERING

Af Knud Prange

Arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland, mag. art. Knud Prange foretager en nærmere undersøgelse af de traditionelle synspunkter på adelens sammensætning og sociale placering før og efter 1660. Hovedkonklusionen er, at adelen efter 1660 hverken var af mindre hjemlig oprindelse eller »mindre gammel« end før; dens godstab og forarmelse blev heller ikke væsentligt større under enevælden end i perioden før, og selv om adelen som stand mistede gods, blev de enkelte slægters besiddelser ikke formindskede.

Ordet om, at som man råber i skoven får man svar, passer i temmelig høj grad på historisk forskning. Kan en historiker ikke stille rigtige spørgsmål, kan hans materiale ikke give ham rigtige svar. Er spørgsmålet traditionelt, indeholder svaret sjældent noget nyt, og er spørgsmålet stillet på en gal måde, bliver svaret misvisende. Værst er det, hvis historikeren ubevidst er bundet af forudfattede meninger, der kan give hans undersøgelser en gal retning. I sådanne tilfælde bliver der let tale om en cirkelslutning, hvor undersøgelsen kun giver det resultat, der lå mere eller mindre skjult i forskerens præmisser.

Et tydeligt eksempel herpå er Gustav Bangs disputats: Den gamle adels forfald¹). I indledningen skildrer Bang den gamle danske adels nedgang i slægtstal og medlemstal, og han skriver: »I løbet af ca. 250 år er altså medlemstallet aftaget med omtrent halvdelen, og at en sådan aftagen – samtidig med at helhedsbefolkningen er blevet flere gange fordoblet – vidner om sygelige tilstande hos standen, derom kan der fornuftigvis ingen tvivl være.«²). Forfatteren undersøger derefter fødsels- og dødelighedstal, ægteskabshyppighed og meget andet i den danske adel og når til det resultat, at adelens »leveevne« var i aftagende. Årsagerne hertil var bl. a. den voxende trang til nydelser og navnlig de mange ægteskaber mellem nærtbeslægtede³). Dermed skulle der altså være ført bevis for de sygelige tilstande, hvis existens forfatteren på forhånd ikke nærrede den ringeste tvivl om.

Allerede ved det mundtlige forsvar af disputatsen – og senere ved artikler i Historisk Tidsskrift – blev Gustav Bangs værk angrebet meget

¹) Gustav Bang: Den gamle adels forfald. Studier over de danske adelsslægters uddøen i det 16. og 17. århundrede, 1897.

²) Bang, s. 8.

³) Bang, henholdsvis s. 101, 106 og 105.

hårdt af statistikerens Marcus Rubin og adelshistorikeren Anders Thiset⁴). Bang var, hvad man jo ikke kan bebrejde ham, bundet af sin samtids syn på begrebet degeneration, og hans selvfølgelige udgangspunkt har derfor bevirket, at undersøgelsen blev afsporet og til slut førte i ring tilbage til udgangspunktet.

Da Bang »fornuftigvis« mente, at adelsslægternes uddøen måtte være udtryk for sygelige tilstande hos standen, afskar han sig selv fra at stille spørgsmålet, om man kan vente, at alle slægter, d. v. s. mandsstammer, skal fortsætte i det uendelige i fremtiden, og dette spørgsmål må besvares med et nej. Dette understreges af Albert Fabritius i disputatsen Danmarks Riges Adel: »Sagen er den, at af de slægter, der kendes, . . . udslukkes før eller senere en vis procentdel med nødvendighedens lov; thi hvis vi tænker os, at alle de gifte mænd, som på et vist tidspunkt findes indenfor et bestemt område, hver efterlader sig blot 2 sønner, som igen sætter 2 reproduktionsdygtige sønner i verden, så behøves der ikke store matematiske kundskaber for at regne ud, efter hvor mange generationers forløb det pågældende område ville være overbefolket. At det ikke går således, ved vi En vis procentdel dør ud Med andre ord. – I selve den definition, som vi har givet ordet slægt, ligger den dybere årsag, som skal søges bag om de statistiske dødsmodaliteter«⁵).

Slægters uddøen er derfor heller ikke noget der alene kendetegner den danske adel, eller adel i det hele taget. Processen synes at foregå med tilsvarende – eller måske lidt større – fart i borgerlige familier⁶).

Med begrebet slægt, og her specielt adelsslægt, tænkes der jo kun på mandslinjerne (agnaterne), mens man ser væk fra kvindernes efterkommere. Når Gustav Bang taler om den gamle adel, hvis forfald han studerer, opererer han – og andre med ham – med en endnu mere indsnævret gruppe slægter. Fra adelens rækker udelukker man fire grupper: børn født uden for ægteskab, personer der har indgået ægteskab uden for standen (i hvert fald for den ældre tids vedkommende), nyadlede og indvandrede adelige. Alene på grund af denne snævre definition er Bangs tidligere omtalte sammenligning af adelens tilbagegang med helhedsbefolkningens væxt skæv. Skulle man med rimelighed kunne sammenligne adelens størrelse med helhedsbefolkningens, måtte man også fra den sidstnævntes rækker udskyde de nævnte fire grupper. Det vil sige, alle der var født uden for ægteskab, alle der fra en klasse er sunket ned i

4) Rubins anmeldelse af Bang i Hist. T., 7. r. I, 1897–99, s. 216–28, Thiset: Den danske adels såkaldte forfald i det 16.–17. århundrede, sst. s. 519–62, jvfr. Bangs svar sst. s. 581–612 og Thiset: Betydningen af tilgang og afgang fra den danske adel i det 16. og 17. århundrede, Hist. T., 7. r. II, 1899–1900, s. 76–105 og Bangs afsluttende bemærkninger sst. s. 399–406.

5) Albert Fabritius: Danmarks Riges Adel. Dens tilgang og afgang 1536–1935, 1946, specielt s. 108 f.

6) Danmarks Riges Adel, s. 101 f.

en anden eller steget op i en anden og alle indvandrede⁷⁾). Det turde være umuligt at foretage en sådan udsondring, og derved bortfalder muligheden for sammenligning.

Det kunne synes overflødig at fremdrage denne gamle diskussion, især da problemet siden er anskuet under en langt mere frugtbar synsvinkel i Albert Fabritius' ovennævnte værk. Men dels har svaghederne ved Bangs undersøgelse – som nævnt – metodisk interesse, dels går Bangs ubevidste antagelser igen på en ejendommelig måde, nemlig når man vurderer den gamle danske adels økonomiske kår under den ældre enevælde.

Først må man imidlertid gøre sig klart, hvad der skal forstås ved »den gamle danske adel«. Knud Fabricius definerer begrebet som »de før 1660 adlede«⁸⁾, og det er om denne gruppe han skriver: »Og dog hviler der et eget lys over den danske adel endnu i denne tid (d. v. s. midten af 1600-tallet), ikke mindst fordi man føler, at den i modsætning til enevældens adel var national.«⁹⁾.

Sagen er dog ikke så ligetil som den her – og traditionelt – fremstilles. Fra 1536 til 1660 optoges der 151 slægter i den danske adel. 32 slægter kom fra Slesvig og Holsten, 77 fra Tyskland, 19 fra andre lande, 3 var af ukendt oprindelse og kun 17 var danske, 3 var norske. Det vil sige at 13 % af slægterne var »nationale«, de resterende 87 % var indvandret fra udlandet¹⁰⁾. Før enevældens indførelse var det altså så som så med adelens danskhed, i hvert fald hvad rekrutteringen angik. Men hvordan blev så forholdene efter 1660? Fra 1660 til 1766 forøgedes den danske adel ved naturaliseringer og ved nyadlinger med 278 slægter, og ikke mindre end 128 af slægterne var danske og 24 norske. Oplysningerne – der stammer fra Danmarks Riges Adel, bilag B – kan imidlertid ikke bruges direkte i denne forbindelse. Her må nogle af de slægter, som i bilaget betegnes som danske, udskydes, fordi der hovedsagelig er tale om slægter, der er indvandret en generation før adlingen og som altså formelt, men ikke reelt var danske. Tager man hensyn til dette forhold, når man til det resultat, at cirka halvdelen af de 278 nye adelsslægter må regnes for danske eller norske, mens lidt under halvdelen af slægterne stammede fra Tyskland eller Slesvig og Holsten.

Når så stor en del af den nye adel var dansk skyldes det først og fremmest to ting. Før 1660 kunne fremmede adelsslægter optages i den danske adel ved den såkaldte stiltiende reception. Adelen havde eneret på at besidde frit jordegods, og fremmede adelsslægter der erhvervede dansk adelsgods blev derved regnet for tilhørende den danske adel, uden at

7) Dette argument stammer fra Rubins tidligere nævnte anmeldelse i Hist. T., 7. r. I, s. 226 f.

8) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 493.

9) Sst. s. 251.

10) Danmarks Riges Adel, bilag B.

der fandt nogen formel optagelse sted. Da adelens privilegium på jorden bortfaldt i 1660 forsvandt altså denne mulighed for optagelse i adelen. Ty-ske adelsslægter, der indvandrede til Danmark under enevælden, gled altså ikke automatisk ind i den danske adel, selv om de ejede gods. I modsat fald ville antallet af nye slægter mellem 1660 og 1766 – de nævnte 278 – være blevet forøget med de slægter, man nu må kalde fremmed adel i Danmark, og det ville selvfølgelig have forrykket balancen mellem tallene. Hertil må dog føjes, dels at de sønderjyske og holstenske slægter, der fæstede bo i Danmark efter 1660, er regnet som en tilvæxt til den danske adel, dels at der også før 1660 levede fremmed adel i Danmark¹¹⁾.

Den anden grund er, at der faktisk blev adlet mange danske og norske slægter under enevælden, henholdsvis 128 og 24 mod den foregående periodes 17 og 3 slægter. Man kan måske diskutere enkelte af slægternes nationale tilhørsforhold, men en sammenligning af de 13 % dansk-norske slægter før 1660 med de cirka 50 % dansk-norske slægter efter 1660 viser dog tydeligt, at adelens rekruttering var væsentlig mere dansk under enevælden end i de nærmest foregående generationer.

Nu er adelens rekruttering imidlertid kun den ene side af problemet. Den danske adel bestod i 1536 af 251 slægter, men af dem var der i 1660 kun 86 tilbage¹²⁾. Af de 151 slægter, der blev optaget i adelen mellem 1536 og 1660 levede i 1660 de 69¹³⁾, det vil sige, at i enevældens første år bestod den danske adel af 155 slægter. 69 af slægterne, eller omtrent halvdelen var optaget i standen i løbet af de sidste fire generationer, og af disse slægter var kun 10 af dansk eller norsk oprindelse. De resterende 59 var hovedsagelig indvandret fra Tyskland eller Holsten, og ikke mindre end 35 af disse slægter var optaget i den danske adel mellem 1630 og 1660. En meget stor del af slægterne kan altså ikke betegnes som gamle, og 35 slægter, eller 23 % af det samlede tal, kan vanskeligt betegnes som virkeligt danske. Det er tal, der kan være grund til at huske, når man taler om »den gamle danske adel« i 1660.

Vender vi os nu til forholdene i 1766, bestod den danske adel af 223 slægter¹⁴⁾. Af disse var 57 % af dansk eller norsk oprindelse, og hertil skal lægges 5 %, nemlig de fremmede slægter, der var indvandret før 1630, og som ovenfor er regnet for danske. 25 % af slægterne er indvandret til Danmark mellem 1631 og 1735, og 12 % indvandrede mellem 1736 og 1766¹⁵⁾.

Mens 23 % af den gamle danske adel var indvandret i de sidste 30 år før 1660, var det tilsvarende fremmedelement i 1766 således kun 12 %. Dertil må dog bemærkes, at medens fremmede slægter før 1660 ret hurtigt kunne få et dansk præg, foregik den tilsvarende »daniceringsproces« me-

¹¹⁾ Jvfr. Danmarks Riges Adel, s. 24 ff. og 31 ff.

¹²⁾ Tallene bygger på Danmarks Riges Adel, bilag A og bilagets oplysninger om uddøelsår.

¹³⁾ Tallene bygger på Danmarks Riges Adel, bilag B og bilagets oplysninger om uddøelsår.

¹⁴⁾ Dette – og de følgende tal – bygger på Danmarks Riges Adel, bilag A og B.

get langsommere efter 1660. Der var mange årsager hertil, men man kan blot pege på det tyskprægede hof og dettes uvilje mod den danske adel. De fremmede slægters andel af den danske adel i 1766 har altså nok ligget noget over de 12%, men har til gengæld ligget et stykke under 37% – nemlig det samlede antal slægter der indvandrede mellem 1631 og 1766 – så der er næppe grund til at tro, at tallet er meget forskelligt fra de 23% fremmede slægter, vi fandt i 1660.

Når man betragter den danske adels nationale forhold – både hvad rekruttering og sammensætning angår – er der altså ikke nogen grund til at sætte et skarpt skel ved 1660. Man må tvært imod hævde, at var den danske adel i national henseende blevet rekrutteret på samme måde under den ældre enevælde som i tiden 1536 til 1660, ville standen have været langt mere unational i sin sammensætning i 1766, end den faktisk var.

Man har ofte – og med rette – understreget, at de danske enevoldskonger i dominerende grad udnævnte tyskere eller holstenere til danske embeder. Men efter hvad der nu er påvist om den danske adels rekruttering før 1660, må man også vente at træffe indvandrede adelige i embederne før enevælden. Dette slår da også til. Da Christian 3. var kommet til magten i 1536 omgav han sig i høj grad med udlændinge. Han bad således landgrev Filip af Hessen om at skaffe sig en tysk marsk, og adskillige af de vigtigste len blev overdraget til tyskere. Den samtidige lübske krønikeskriver Reimar Kock fortæller således, at »mange (af rigsrådet) er blevet afsat og holstenere igen indsatte på deres borge og slotte«¹⁵).

Nu var der selvfølgelig her tale om en meget speciel situation, men tyskerne og holstenerne forsvandt ikke i årene efter 1536; vi møder dem ikke helt sjældent i tiden frem til 1660. I perioden 1536–87 var der 99 forskellige udlændinge, der fik forleninger i Danmark, og adskillige af dem sad inde med mere end 1 len¹⁷).

Det var ikke mindst hovedlenene, der var besat med disse indvandrede tyskere og holstenere. I 1570 drejede det sig om 6 af 60 hovedlen, i 1600 6 af 57 len, 1640 5 af 53 len og i 1660 (for de østensundske len 1658) 12 af 49 len¹⁸). Som eksempler kan nævnes, at Jærestad var forlenet til indvandrede fra 1627 til 1658, Antvorskov 1580–89 og 1620–60, Korsør 1581, 1584–88 og 1620–1660 og Holbæk 1563–1608 og 1620–27¹⁹).

¹⁵) De absolutte tal er: danske slægter: 114, norske: 14, indvandrede før 1660: 11, indvandet 1631–1735: 55, indvandet 1736–66: 27 og ukendt oprindelse: 2.

¹⁶) A. Heise: Wulfgang von Utenhof, Hist. T., 4. r. VI, 1877–78, s. 163–311, specielt s. 240 ff.

¹⁷) Tallene bygger dels på det anførte sted hos Heise, dels på Kr. Erslev: Konge og lensmand i det sextende århundrede, 1879, s. LI ff. De 99 forleninger til udlændinge grupperer sig således: 1536–39: 35, 1540–49: 16, 1550–59: 6, 1560–69: 22, 1570–79: 10, 1580–87: 10. Der er her regnet efter de pågældendes første tildeling af et dansk len. Det absolutte antal forleninger er som nævnt større.

¹⁸) Opgørelsen er foretaget på grundlag af Kr. Erslev: Danmarks len og lensmænd 1513–96, 1879, og samme: Danmark-Norges len og lensmænd 1596–1660, 1885. De norske hovedlen er ikke medtaget i optællingen.

¹⁹) De to værker af Erslev, der er nævnt i forrige note.

Det var ikke så almindeligt, at indvandrede slægter nåede frem til rigsrådet allerede i første generation. Fra Christian 4.'s tid kan man dog nævne Henrik Below og Henrik Ramel²⁰). Også enkelte holstenere formåede at gøre sig gældende i vigtige embeder. Således blev Breide Rantzau statholder i København 1601, Frans Rantzau fik samme stilling 1627 og blev endog rigens hofmester i 1632²¹). I de egentlige hofstillinger synes de indvandrede at spille omtrent samme rolle som danskerne, både under Frederik 2. og Christian 4. Det gælder for eksempel stillinger som hofmarskalk, stald- og køgemester, hof- og jægermester, kammerjunker og hofjunker²²). I listerne over disse embedsmænd træffes gang på gang tyske og holstenske indvandrere.

De mange udenlandsk fødte embedsmænd under enevælden er altså ikke et fænomen, der tager sin begyndelse ved 1660. Det bliver først for alvor dominerende efter den tid, men det eksisterede før, endda i ikke helt ringe målestok.

Når der stadig er god grund til at sætte et skel i den danske adels historie ved 1660, er det selvfølgelig først og fremmest fordi adelen mistede det forfatningsmæssige grundlag for sin indflydelse ved enevældens indførelse. Det bliver derefter et vigtigt spørgsmål, om adelen formåede at bevare sin stilling som godsejerstand, den stilling der var grundlaget for dens virkelige indflydelse. Spørgsmålet besvares med et utvetydigt nej af Knud Fabricius i Schultz' Danmarkshistorie, hvor et af kapitlerne ligefrem har overskriften: Den gamle adels godstab. Knud Fabricius skriver, at »resultatet er . . . sørgeligt bekendt, men det er interessant at belyse det i enkeltheder«. Derefter gennemgås det, hvordan den danske adel mistede herregård efter herregård. Der tales om »en voldsom åreladning«, og efter en periode med mindre tab tog »bevægelsen dog atter en skræk-indjagende fart«. Bevægelsen nåede Jylland senere end øerne, men havde da til gengæld »udviklet en uhyggelig kraft«. Resultatet summeres op: »Oversigten over det samlede adelsgods . . . i 1688 i forbindelse med de oplysninger vi har om hovedgårdenes stilling 1720, viser for den, der forstår at lade tallene tale, en katastrofal og tragisk udvikling for den danske godsejerstand. Hvor ofte måtte ikke en adelsmand fraflytte den gård, som hans slægt havde beboet og dyrket gennem århundreder? Selv når det lykkedes at forhale katastrofen under den sidste besidders levetid, blev det enken eller andre arvinger, som under behandlingen af dødsboet måtte oplade ejendommen til kreditorerne eller til den højstbydende på auktionen efter den afdøde. Ikke alene spredtes der sorg og ulykke over hundreder af hjem, hvorfra den mandlige ungdom nu måtte søge sin frem-

²⁰) Kr. Erslev: Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie, bd. III, 1888-90, s. 597 ff.

²¹) Sst.

²²) Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1872, s. 123-208 og 1873-76, s. 144-216.

tid i embedsstanden, hæren og købmandsstanden, for så vidt den da ikke sank ned blandt bønderne. Men også for de fæstebønder, der hørte til de afståede godser, var ombytningen af herrer oftest en ulykke, da de ny-adelige og borgerlige besiddere, som fulgte efter, vel viste større dygtighed end de tidligere ejere, men tillige som oftest større hårdhed mod deres undergivne . . .«²³).

Man får her et klart billede af en ulykkesramt og ruineret adelsstand, hvis evner ikke slog til over for tidens krav, og man får indtryk af en næsten uafvendelig katastrofe, skarpest udtrykt i listen over de herregårde, den gamle danske adel mistede. Men var adelens forhold nu helt så elendige som skildret?

Knud Fabricius' liste over tabte godser er sikkert i det væsentligste korrekt, selv om man nok kan diskutere enkeltheder. Han skriver for eksempel, at adelen mellem 1660 og 1720 mistede 49 gårde på Sjælland, og der nævnes som eksempler navnene på 15 »bekendte gårde«²⁴). Af de 15 gårde var 2 dog ikke gået tabt for adelen i 1720, idet Ravnstrup på den tid ejedes af fru Edel Cathrine Kaas og Kongsdal af Gregers Juell. Endnu 3 af gårdene må udgå af listen, nemlig Søholm, der allerede 1651 var tilfaldet slægten Rantzau, og Tryggevælde og Sæbygård, der i 1660 var kongelige len. Den sidstnævnte gård har i det hele taget ikke tilhørt den danske adel fra dronning Margrethes tid til 1829, da den købtes af grev Lerche. Godstabet bliver i dette tilfælde ikke 15, men 10 gårde²⁵).

Endnu et forbehold må tages over for Knud Fabricius' tal. Det hedder således, at i 1720 havde den gamle adel »på Sjælland i alt mistet 49 herregårde og kun bevaret (eller oprettet fra ny) 37«²⁶). Parentesen er ganske vigtig i denne forbindelse. Det antal gårde, der oprettedes eller nyerhverves af den danske adel, må nødvendigvis trækkes fra antallet af tabte gårde, for at man kan få et korrekt indtryk af det reelle godstab. Det er altså ikke gjort for Sjællands vedkommende og muligvis heller ikke, når der er tale om de øvrige landsdele.

Selv disse indvendinger taget i betragtning er der dog ingen tvivl om, at den gamle adel mistede en væsentlig del af sit gods i tiden efter 1660. Det var imidlertid ikke noget nyt, at de gamle slægter måtte afgive gårde til indvandrede tyskere eller holstenerne. 1616 blev Helvig Brahes halvpart af Basnæs udlagt til en holstener. Knud Venstermand til Finstrup måtte kort før sin død i 1609 gå fra sin gård, som også tilfaldt en holstener, og Jerstrup kom omkring 1600 fra slægten Brockenhuus til en indvandret v. Aschersleben. En snes år før den tid var Sandbygård og Holmegård

²³) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, 1942, s. 235-526, specielt s. 489-93.

²⁴) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 490 f.

²⁵) Oplysningerne om de nævnte gårdes ejere stammer fra Trap Danmark, 4. udgave.

²⁶) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 490.

gledet den danske adel af hænde, idet begge gårde erhvervedes af en indvandret tysker, og mange andre eksempler kunne nævnes²⁷⁾.

Når der nævnes eksempler på den gamle adels fattigdom efter 1660 – således den tragiske historie om oversekretær Erik Krags enke, der i 1685 blev sat i gældsfængsel af en borgerkone i Ribe²⁸⁾ – kan de imidlertid ikke vurderes isoleret. Der var også mænd af nye adelsslægter, der levede fattigt eller gik fallit. Som to af de mest kendte tilfælde kan nævnes Povl v. Klingenberg (død 1690), der havde været en af landets største godsbesiddere, men som kom til at sidde i yderst trange kår, og Henrik Müller der 1683 var ganske ruineret og måtte udlægge sine godser Dragsholm og Anneberggård.

Det er dog langt væsentligere i denne forbindelse, at den gamle danske adel – eller store dele af den – stod økonomisk meget svagt længe før 1660.

Da adelen tilsagdes til prinsens bilager (bryllup) 1634, måtte man fritage dem »der ere så forarmede, at de ikke formå sig med klæder at udstaffere«²⁹⁾, og bekendt er Anders Sørensen Vedels udtalelse i en ligtale 1591, at adelen går »ad Kieler Gade med Hatten i Haanden og byder der ud Ti eller Tolv af Hundret«³⁰⁾ – for den tid en ganske stor lånerente.

Adelen var selv udmærket klar over sine store økonomiske forpligtelser. 1604 anførte rigsrådet, som en af grundene til at man ikke skulle begynde krig mod Sverige, at adelen da ville få opsagt sin store gæld i Holsten og blive ruineret³¹⁾. Og det var ikke et tomt påskud. Erik Krabbe til Bøndinggård, Syndersthoed, Vejbjerggård, Kokholm, Strandbjerggård og Vejbyvad, lensmand og landsdommer i Skåne, var i 1638 taxeret til ca. 245 tønder hartkorn, men 1649 var han så forarmet, at hans svigerinde måtte give ham ophold, og han opnåede tre år senere en årlig understøttelse af indtægterne fra Aalborghus len. Knud Gyldenstjerne til Skovsbo og Vosborg døde stærkt forgældet 1638, Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller og Stjernholm havde ved sin død i 1621 en gæld på over 100.000 rigsdaler, og da hans søn døde 17 år senere måtte arvingerne fragå arv og gæld. Samme skæbne overgik enken efter Mogens Juel til Bustrup og Søbygård omkring 1606, og det hedder om Erik Rosenkrantz til Langting, der døde 1591, at han »forødte unyttelig sit gods«. På tilsvarende måde gik det i 1571 Lasse Godskesen (af slægten Vognsen fra Stenhede) og således kunne man fortsætte længe endnu³²⁾.

Der er næppe tvivl om, at man kunne opstille en liste over den gamle danske adels fattigdom og godstab før 1660, som kunne virke lige så knu-

²⁷⁾ Oplysningerne bygger på Trap Danmark, 4. udgave.

²⁸⁾ Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 494.

²⁹⁾ Sjællandske Tegnelser 8. august 1634, XXV, 331, her citeret efter C. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier I, 1886, s. 151.

³⁰⁾ Agrarhistoriske Studier I, s. 150.

³¹⁾ Kr. Erslev: Aktstykker til rigsrådets og stændermødernes historie I, 1883–85, s. 127.

³²⁾ Eksemplerne er hentet fra Adelsårbogens stamtavler over de pågældende slægter.

gende som den tilsvarende opregning fra enevældens tid. I stedet for disse eksempler vil det sikkert være mere frugtbart at undersøge, *hvorledes* den gamle adel mistede sine gårde.

Mange gange skete det på den måde, at ejendommene måtte udlægges for gæld, men også på anden måde kunne godserne gå tabt for adelen. Knud Fabricius gør opmærksom på: »at når medlemmer af den ny adel tilgifter sig nogle gårde, nemlig Frederik Arenstorff Svanholm, v. Schildern Lindersvold, Klingenberg Tersløsegård og Hahn Jomfruens Egede, kan sådanne ejendomme jo kun højst uegentlig siges at være gået ud af den gamle adels hænder«³³).

Dette forhold har givetvis spillet en langt større rolle, end man tidligere har været klar over. De nævnte få tilfælde kan nemlig suppleres med en meget lang række: Serreslevgård tilfaldt efter Henrik Mules død 1742 enken, der få år senere ægtede en borgerlig, Tirsbæk gik omkring 1742 fra Anders Rosenkrantz til hans svigersøn, der tilhørte den nye adel, borgerlige arvede 1703 Slettegård fra slægten Griis, og Tybrind med flere godser kom ved arv til Hannibal Sehesteds svigersøn, der heraf oprettede grevskabet Wedellsborg.

Et ret talende eksempel på denne form for godstab kan hentes fra slægten Walkendorffs historie. Den danske gren af slægten ejede gårdene Klingstrup og Bjørnemose. Den sidste arvedes af Anna Beate Walkendorff,

Henning Walkendorff (1634–65) til Klingstrup og Bjørnemose

Henning Walkendorff (1634–65) til Klingstrup og Bjørnemose	
Jørgen Henning W. (1661–1724) til Klingstrup	Anna Beate W. (1662–1729) til Bjørnemose ~ 2) Erik Skeel
Børge W. (1691–1747) til Billeshave og Fænø ~ Agathe Rodsteen Urne hun ~ 2) Andreas Raiser	Henning Christopher W. (1693–1740) (3 gifte døtre) til Klingstrup ~ Anna Margrethe v. Halem

efter hvis død den tilfaldt hendes anden mand, Erik Skeel. Derefter havde den forskellige ejere, alle af gammel dansk adel, indtil den ved ægteskab tilfaldt slægten Ahlefeldt Laurvigen. Klingstrup ejedes af Anna Beates broder Jørgen Henning Walkendorff, derefter af dennes søn Henning Christoffer og siden af hans enke Anna Margrethe v. Halem. Da hun døde i 1773 arvede hendes søster Klingstrup, som derved var tabt for den gamle danske adel. Jørgen Henning Walkendorffs ældste søn, Børge, købte Fænø, som han siden solgte, og Billeshave. Sidstnævnte gård havde tilhørt hans svigerfar, efter hvis død Børge Walkendorff købte den af sine medarbejdere. Da han døde, sad enken med gården, men hun

³³) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 491.

giftede sig igen med Andreas Raiser, hvorved også denne gård gled ud af den danske adels besiddelse.

Dermed var den danske gren af slægten uddød, og dens gårde kan opregnes i lister over den gamle danske adels godstab³⁴). Men hvor er »katastrofen«, hvor er »sorgen og ulykken«?

Problemet om den gamle danske adels uddøen, som har været drøftet så ivrigt, er næsten helt gledet i baggrunden, når man vurderer adelens godstab. Det er selvfølgelig en svækkelse for den danske adel som stand, at den mistede et så stort antal gårde; men det er ikke uvæsentligt for forståelsen af problemet, om de enkelte adelsslægter og familier blev fattigere eller ej. Man må på forhånd vente, at den gamle adel ved ægteskab og arv måtte afgive adskillige herregårde til nye adelsslægter og borgerlige slægter, efterhånden som den svandt ind i slægtstal. Men når man sammenligner den gamle og den nye adel som grupper, må man erindre, at de i én henseende er fundamentalt forskellige.

Den gamle danske adel er en lukket kreds, der ikke får tilgang af nye slægter – den er jo netop defineret som de slægter, der var adelige før 1660 – kredsen bliver tvært imod mere og mere snæver, efterhånden som slægterne uddør. Den nye adel fik derimod bestandig tilført nyt blod gennem adlinger og naturaliseringer. Den ene gruppe aftager i størrelse, mens den anden voxer, det er derfor naturligt, at den første gruppe afgiver gods til den sidste, samt til borgerlige slægter. Trods diskussionen omkring Gustav Bangs disputats har man til en vis grad opereret med den samme antagelse, som Bang også havde, nemlig at kunne vente at alle – eller de fleste – slægter fortsatte i det uendelige.

Man har ganske vist kendt antallet af uddøde adelsslægter temmelig nøje, men man har behandlet det i et kapitel for sig uden virkelig at sætte det i forbindelse med godstabet. Med Albert Fabritius' disputats har man et udmærket materiale til at opgøre den gamle adels slægtstal til forskellige tider. De følgende tal viser udviklingen³⁵):

1660: 155 slægter	1700: 102 slægter	1746: 67 slægter
1670: 142 slægter	1710: 95 slægter	1766: 58 slægter
1680: 118 slægter	1720: 89 slægter	1935: 26 slægter
1690: 110 slægter	1730: 78 slægter	

Lige så lidt som man kan vente, at de 26 slægter i 1935 skulle sidde inde med den samme godsmængde som de oprindelige 155 slægter, lige så lidt er der grund til at vente, at de 89 slægter, der levede i 1720, ejede det samme hartkorn, som den samlede adel gjorde i 1660. Det afgørende

³⁴) Trap Danmark, 4. udg., og Adelsårbogens stamtavle over slægten Walkendorff.

³⁵) Tallene bygger på Danmarks Riges Adel, bilag A og B, specielt på bilagenes oplysninger om slægternes uddøelsesar.

bliver i denne forbindelse, om godsmængden følger samme kurve som slægtstallet eller anderledes udtrykt: om godsmængden divideret med slægtstallet er konstant.

I Schultz Danmarkshistorie nævnes, at adelen i 1688 havde bevaret »godt og vel to trediedel« af det gods den havde i 1660 – der nævnes ingen samlede tal for adelsgodset i 1720³⁶). Ser vi på slægtstallet, viser det sig, at det i 1688 også udgjorde godt og vel to trediedele af 1660-tallet. Udviklingen synes altså ret normal.

Nu er udtrykket »godt og vel to trediedele« jo ikke særlig nøjagtigt, men der er mulighed for at komme sagen lidt nærmere. C. Christensen (Hørsholm) anfører, at adelens andel af landets hartkorn i 1657 har ligget på cirka 40%³⁷). I 1700-tallet var Danmarks samlede hartkorn ca. 385.000 tønner³⁸) og 40% heraf bliver omtrent 154.000 tønner. Regner man med et slægtstal på ca. 155, bliver det gennemsnitlige hartkorn pr. slægt 994 tønner.

Fra anden side har man beregnet, at adelens andel af jorden i 1651 udgjorde 47%³⁹). Dette giver en adelig godsmængde på omtrent 179.000 tønner hartkorn, eller 1155 tønner til hver af de 155 slægter. Dette gennemsnitstal er formodetlig nærmere virkeligheden end det før nævnte på 994 tønner.

I Henrik Pedersens bearbejdelse af den store matrikel fra 1688 findes en tabel, hvoraf det fremgår, hvor meget jord de forskellige ejergrupper havde det pågældende år. Her tegner den gamle adel sig for ca. 106.000 tønner hartkorn, men i denne mængde er ikke medregnet de godser, som tilhørte den danske del af den nye højadel. Hele højadelen havde i alt ca. 30.000 tønner; men desværre fremgår det ikke af tabellen, hvor stor en del heraf, der tilhørte grever og friherrer af dansk oprindelse⁴⁰). Den danske adels samlede hartkornstal ligger altså et sted mellem 106.000 og 136.000 tønner, og det giver et gennemsnitligt hartkornstal pr. slægt på mellem 964 og 1236 tønner. Trods den usikkerhed der ligger heri, må det dog siges, at tallet stemmer ret godt med det, vi fandt for tiden omkring 1660, nemlig mellem 994 og 1155 tønner hartkorn.

Nu er man imidlertid så heldigt stillet, at man har en meget grundig undersøgelse af ejerforholdene omkring midten af 1700-tallet. Axel Linvald har på grundlag af Trap Danmark og andet materiale opgjort, hvilke

³⁶) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 492.

³⁷) C. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier I, 1886, s. V f.

³⁸) Angående dette tal, se senere under omtalen af Axel Linvalds afhandling.

³⁹) J. A. Fridericia: Historisk-statistiske undersøgelser over Danmarks landboforhold i det 17de århundrede, Hist. T., 6. r. II, 1889-90, s. 469-622, specielt s. 514 ff. og 519. Adelens andel synes i dette tilfælde at være beregnet af hele landets hartkornstal med undtagelse af købstædernes landområde. Dette udgjorde ca. 5.000 tønner, og de 47% skal derfor tages af ca. 380.000 tønner hartkorn.

⁴⁰) Henrik Pedersen: De danske landbrug fremstillet på grundlag af forarbejderne til Christian V.s matrikel 1688, 1928, s. 360.

grupper – adelige og borgerlige, gammel adel, ny adel og fremmed adel – der ejede landets jord i 1730, 1746 og 1766⁴¹⁾.

Linvald opgør Danmarks samlede hartkorn i 1700-tallet til ca. 385.000 tønnder. Herfra trækker han imidlertid Bornholm, hvis bønder indtog en særstilling, krongodset, købstædernes landområde, præsters og degnes jord, selvejernes jord og endnu et par grupper. Det resterende tal, ca. 324.000 tønnder hartkorn udgør hovedgårdene og deres tilliggende⁴²⁾. Af denne godsmængde ejede den gamle danske adel:

1730	90.971	tønnder	hartkorn	
1746	75.762	–	–	
1766	72.915	–	–	43)

Ved gammel dansk adel forstås her slægter, der før 1660 hørte hjemme i den danske kronens lande. Det er omtrent – men også kun omtrent – den samme definition, som vi hidtil har arbejdet med. En holstensk slægt, der er kommet til Danmark og har erhvervet gods der før 1660, er altså regnet til den gamle danske adel både i Linvalds tabeller og i de tidligere nævnte slægtstal, men en holstensk slægt, der er indvandret til landet mellem 1660 og 1730, er ikke regnet med til den gamle adel i slægts-tallene, da den først bliver dansk efter 1660. Den er derimod regnet med i Linvalds tal, fordi den før 1660 hørte hjemme i den danske kronens lande.

Linvald udskiller derefter den holstenske del af den danske adel, og der kan nu opstilles følgende oversigt⁴⁴⁾:

Hartkornets fordeling regnet i tønnder.

	Adel før 1660 efter Linvalds definition	Den holstenske del heraf	Den danske del heraf
1730	90.971	21.477	69.494
1746	75.762	19.848	55.914
1766	72.915	21.428	51.487

Nu er Linvalds definition på adel før 1660 som nævnt mere omfattende end den af mig anvendte. Det vil sige, at dividerer man den første kolonnes hartkornstal med de slægtstal, der er anført side 000 får man et gennemsnit, der er for højt. I den sidste kolonne er gods tilhørende alle slægter af holstensk oprindelse udeladt, selv om de var gledet ind i den danske adels rækker før 1660 og altså er medregnet i antallet af gamle adelsslægter. Denne kolonnes hartkornstal divideret med slægtstallet giver altså et gennemsnitstal, der er for lavt. Det er imidlertid muligt

⁴¹⁾ Axel Linvald: Hvem ejede Danmarks jord omkring midten af det 18. århundrede, [Festskrift] Til Edvard Holm på hans 80-årige fødselsdag, 1913. Tillægshæfte til Hist. T., 8. r. IV, s. 147–158.

⁴²⁾ Axel Linvald, s. 148.

⁴³⁾ Tallene er en sammentælling af Linvalds tabel, s. 155.

⁴⁴⁾ Tallene bygger på Linvalds tabeller, s. 155 og s. 157.

på grundlag af Danmarks Riges Adel, bilag A og B at beregne følgende slægtstal:

	Den gamle danske adel	Heraf slægter af holstensk oprindelse	De øvrige slægter
1730	78 slægter	7 slægter	71 slægter
1746	67 —	4 —	63 —
1766	58 —	3 —	55 —

Den sidste kolonne kan derefter sammenlignes direkte med den sidste række i tabellen over hartkornets fordeling. Inden gennemsnitstallet beregnes, er der dog endnu et forhold, der må tages i betragtning. Linvald regner med, at der omkring 1770 fandtes ca. 830 herregårde, men det er kun lykkedes ham at skaffe oplysninger om ejerne af ca. 750 gårde, altså ca. 90 % af det samlede tal. Det er hartkornstallet for disse 750 gårde, der optræder i tabellerne, hvis angivelser følgelig bliver minimumstal. Nu er der næppe grund til at formode, at den sidste tiendedel af herregårdene skulle fordele sig stort anderledes på de forskellige ejergrupper end de øvrige gårde. De følgende gennemsnitstal vil derfor blive forhøjet med 10 %, for at materialet kan blive fuldstændigt. De gårde, der mangler oplysninger om, er gennemgående små, og det synes, som om den danske adel har kunnet beholde denne type længst og altså ejet en større procentdel af disse gårde end af resten. Selv efter forhøjelsen med de 10 % vil gennemsnitstallene for den danske adel i 1730, 1746 og 1766 derfor sikkert være en smule for små. Føjer man nu til disse tal de tidligere foretagne beregninger for årene omkring 1660 og 1688, får man følgende billede af udviklingen:

Det gennemsnitlige hartkornstal pr. slægt i den gamle danske adel.			
ca. 1660	994–1155 tønner	midtartal	1075 tønner
1688	964–1236 —	—	1100 —
Linvalds hartkornstal + 10 %, divideret med slægtstallet giver			

følgende gennemsnitstal:

1730	1077 tønner
1746	977 —
1766	1030 —

Gennemsnitstal kan imidlertid ikke anvendes direkte, når talen er om de enkelte adelsslægter, og man kunne derfor tro, at man ikke kunne betragte tallene som udtryk for slægternes rigdom eller fattigdom. Der har selvfølgelig været en glidende overgang fra helt fattige til meget rige slægter; men det er ikke noget særpræg for tiden efter 1660. Allerede tidligere havde der reelt udskilt sig en højadel på omkring 40 slægter. De besatte langt størsteparten af rigsembederne og lensmandsposterne, og

de ejede ca. 85 % af det samlede adelsgods⁴⁵). Tallene kan derfor godt bruges – ikke til at sige noget om den enkelte slægt – men som udtryk for, om der har fundet en forarmelse sted eller ej. En helt anden sag er, at det ville være interessant at få undersøgt, om der efter 1660 er sket en godssamling eller en godsspredning inden for den gamle adel.

Man skal imidlertid tage hensyn til et par forhold ved vurderingen af gennemsnitstallene. De to første »midtartal« er – og kan kun være – omtrentlige, og de tre sidste tal er nok lovlig små. Dersom den gamle adel har ejet en væsentlig større procentdel af de herregårde, hvis ejere ikke er oplyst, end af de øvrige gårde, kan hvert af de sidste tal let blive forhøjet med ca. 100 tønder hartkorn.

Endelig må det tages i betragtning, at de sidste tal bygger på to forskeres arbejder: Axel Linvalds undersøgelser af hartkornstallets fordeling på de forskellige slægtsgrupper, og Albert Fabritius' opgørelser af slægtstallene. Man kan ikke være sikker på, at de to historikere har bedømt hver enkelt slægts nationalitet fuldstændig ens, og det giver selvfølgelig en vis usikkerhed i talmaterialet.

Selv med alle disse forbehold virker det dog slående, at gennemsnitstallene varierer så lidt fra 1660 til 1766. Afstanden fra det største til det mindste tal er kun ca. 11 %. Billedet af den ruinerede adelsstand, hvis evner ikke slog til, fortoner sig. Det er rigtigt, at den gamle danske adel mistede gods – og meget gods – og det har selvfølgelig svækket dens stilling som gruppe i samfundet over for andre grupper, men de enkelte slægter er ikke blevet fattigere. Godsmængde og slægtstal har været i nogenlunde stabil balance, og det er vore ubevidste antagelser, der har skjult denne sammenhæng for os.

⁴⁵) Schultz Danmarkshistorie, bd. III, s. 248.